

‘Forbedre deres liv’ Statlig politikk og San motstand i Botswana

Sidsel Saugestad,

Institutt for sosialantropologi, Universitetet i Tromsø, sidsels@sv.uit.no

N- 9037, Tromsø

Nøkkelord: San, Botswana, viltreservat, flytting, urfolk, landrettigheter.

Sammendrag

En rettssak reist av en gruppe San (tidligere) jegere og sankere i protest mot flytting fra Central Kalahari Game Reserve, har fått mye internasjonal oppmerksomhet. Regjeringen i Botswana argumenterer med at flyttingen har til hensikt å ”bedre livet” til beboerne og at det er til deres eget beste. Beboerne på sin side hevder at de har rett til å forbli på sine tradisjonelle områder, noe som i stadig større grad anerkjennes av internasjonal rett, og hevder at de ikke flyttet frivillig. Saken startet i 2004 og kommer til å fortsette i I 2006 på grunn av flere utsettelse.

Denne artikkelen følger hendelsene som ledet opp til rettssaken og ser på hvordan saken står nå. . Selve saken betraktes som en arena hvor forholdet mellom en urfolksminoritet og staten de bor i uttrykkes og forhandles om. Forskjellige synsvinkler på dette forholdet tas opp i lys av den pågående saken. Artikkelen konkluderer med at idealene om en moderne, homogen stat har ført til utforming av en politikk som ikke gir rom for alternative utviklingsmodeller foretrukket av San-folket.

Analysen viser at internasjonal solidaritet og støtte har vært vesentlig for at San-folket skulle få lagt fram sine klagemål, men viser samtidig til at Survival Internationals kampanje mot Botswanas diamantproduksjon kan føre til at arbeidet for nødvendige endringer i den nasjonale utviklingspolitikken havner på et sidespor.

1. Bakgrunn

Hjemmesiden til Botswanas regjering har en egen del viet "Relocation of Basarwa" (flytting av Basarwa). Her beskrives den offisielle holdningen til en flytting som har vakt bekymring både nasjonalt og internasjonalt. En kort oppsummering (lastet ned april 2005) sier at:

Det har aldri forekommet noen tvangsflytting av Basarwa fra Central Kalahari Game Reserve (CKGR)

Det finnes ikke gruvedrift og heller ingen planer for sådant inne i CKGR.

Regjeringen har til hensikt å bringe levestandarden til Basarwa-folket opp på samme nivå som resten av landet, og også unngå konflikter med hensyn til bruk av land i CKGR.

Videre klages det på hjemmesiden over at:

I en verden der regjeringer anklages for mange forferdelige forbrytelser, synes det merkelig at Botswanas regjering skulle måtte forsvare seg mot *anklagen å ville forbedre sine borgeres liv*. (www.gov.bw/basarwa, utheving lagt til).

Denne artikkelen omhandler anklagene mot den politikken regjeringen i Botswana nå fører, og spør hva "forbedring av borgernes liv" innebærer. De spesifikke forbedringstiltakene gikk ut på å flytte innbyggerne i Central Kalahari Game Reserve, et av de største viltreservatene i verden, i 1997 og 2002. Dette førte til sterke protester fra 243 San (Basarwa) og Bakgalagadi som har anlagt sak mot regjeringen vedrørende flyttingen.¹

Rettssaken startet i 2004, har hatt lange pauser, og forventes avsluttet i 2006.

Spørsmål er blitt reist på flere nivå: Fakta: var flyttingen frivillig? Politikk: var flyttingen nødvendig? Rettferdighet: Faller San-folket innenfor urfolksrett som definert i internasjonal rett, og hvis så er tilfelle, burde Botswana rette seg etter dette?

---

¹ Avhengig av sammenhengen brukes betegnelsen San, som er det navn som foretrekkes av San organisasjoner, Basarwa som er den offisielle betegnelsen i Botswana, og Buskmenn når det vises til historisk materiale.

Artikkelen fokuserer på forholdet mellom minoritet og stat. Den pågående rettssaken ses på som en arena hvor dette forholdet uttrykkes og forhandles om. Bakgrunnen og noen av temaene som har kommet fram under forhandlingene så langt vil bli diskutert. Konklusjonen gir noen refleksjoner omkring følgene av internasjonalt engasjement.

Fra en demografisk synsvinkel har flyttingen bare berørt en liten del av San-folket. Ca. 2 500 av dem ble direkte påvirket. Tar man med endringer i bosetting og slektskapsnettverk over reservatgrensene, dreier det seg om maksimum 5 000 av en anslått befolkning på 50 000 San. Flyttingen har imidlertid vakt oppmerksomhet fordi den har fått en symbolsk betydning i form av en 'siste skanse' ('last stand'). De fleste San har faktisk blitt flyttet eller fratatt eiendom, men på mindre dramatisk vis. Noen av dem på grunn av nye reservatgrenser etter uavhengigheten i 1966 (Chobe, Moremi, Khutse), men de fleste på grunn av sentralisering til små bosettinger som er hjørnesteinen i utviklingsprogrammet for utkantstrøk. I det siste er det mange som har måttet flytte på grunn av en inngjerdingsspolitikk som effektivt utelukker San fra områder med kvegdrift, særlig i Central District, like øst for CKGR. Uheldigvis tiltrekker ikke dette medias oppmerksomhet i samme grad fordi endringen skjer gradvis, og sannsynligvis også fordi folket her er mer integrert i samfunnet og derfor synes mindre eksotisk for offentligheten.

Oppmerksomheten skyldes også begrunnelsen for å opprette reservatet. Central Kalahari Game Reserve ble etablert av den daværende regjeringen i Bechuanaland i februar 1961 for å "beskytte viltressursene og sette av tilstrekkelig land til tradisjonelle jeger-sankersamfunn i Central Kgalagadi". Deres antall var den gang beregnet til ca 4 000 (*Fact-Finding Mission* 1985). George Silberbauer, som er ansvarlig for registrering av r buskmenn, la fram sin anbefaling for reservatet (Savingram nr. 10840 111 (25) 9. februar 1961) basert på omfattende studier av tradisjonell tilpasning, publisert i *The Bushman Survey* (1965, se også Silberbauer 1981).

Kalahari er en halvørken uten permanent overflatevann, dårlig jordsmonn, stor nedbørsvariasjon og hyppig tørke. I den korte regntiden fylles grunne basseng med vann. I tørkeperiodene forsvinner vannet og det er vanskelig å få tak i vilt. G|ui ,

G||ana og og Tsila, (ulike San grupper) og noen hundre Bakgalagadi (en Bantu-gruppe som har bodd sammen med San-folket i flere århundrer) har av ren nødvendighet utviklet meget fleksible strategier for å utnytte et slikt ustabil miljø (Tanaka 1980, Ikeya 1999, Hitchcock 2002). Høsting av naturlige ressurser sørger ikke bare for en buffer, men er også et viktig livsgrunnlag og inntekt for Kalahari-beboerne. Dette ble kombinert med småfe (geit), håndverk og naturalia- eller kontantbidrag fra forskjellige offentlige tiltak eller leilighetsarbeid på Ghanzi-farmer utenfor reservatet. .

Ikke lenge etter at reservatet ble opprettet (1969) ble et borehull drillt i Xade, den største bosettingen i området. Friskt vann hele året lokket mange San fra andre leire, og Xades befolkning økte til over 1 000 i løpet av 15 år. I 1982 bygget regjeringen skole og helsesenter som skulle ivareta befolkningens behov, og Xades innbyggere begynte å dyrke jorden og tok med seg hunder, geiter, esler og hester inn i reservatet til transport og jaktformål.

CKGR er et ekstremt sårbart økosystem, og på midten av 1980-tallet førte dette husdyrholdet til at spørsmålet ble stilt om sameksistens mellom folk og villmark var mulig i reservatet. Det ble opprettet en komité som skulle se på utfordringene forbundet med å kombinere miljøvern med "utkantbeboernes sosiale og økonomiske utvikling" (*Fact-Finding Mission* 1985). Denne komiteen anbefalte at folk skulle få bli på sine tradisjonelle områder, innenfor et nytt forvaltningsområde for dyreliv (Wildlife Management Area), mens den nordlige delen av CKGR skulle forbli et viltreservat. Det ansvarlige departementet bestemte imidlertid at den sosiale og økonomiske utviklingen i Xade og andre bosettinger i området skulle fryses, at man skulle finne egnede steder for økonomisk og sosial utvikling utenfor reservatet, og at reservatets innbyggere skulle anbefales – men ikke tvinges – til å flytte til disse stedene.

Da Silberbauer ble kalt fram som det første ekspertvitnet ved åpningen av den pågående rettssaken i 2004, understreket han at hovedformålet med reservatet var å sikre mattilgangen for den eksisterende befolkningen. Dette kunne enklest gjøres ved å bruke eksisterende lovgivning og gjøre området til et viltreservat. I henhold til Silberbauer, ble også et reservat for innfødte (natives), eller altså i dette tilfellet for Buskmenn, vurdert den gangen, men dette var juridisk sett mer komplisert, politisk

sett mer kontroversielt og man bestemte seg for å la det ligge for eventuell framtidig iverksettelse. Etter hans mening var denne beslutningen ”preget av hensiktsmessighet mer enn forsøk på tvetydighet”. Selv om protektoratregjeringen var liberal når det gjaldt etablering av reservat for innfødte med et visst selvstyre for Tawana-høvdinger, virker det som at G|ui og G||ana ikke ble oppfattet som politiske enheter som kunne forhandles med på et slikt nivå. Likevel har begrunnelsen for opprettelsen av reservatet en slående parallell til nåtidens begrep når det gjelder å verne ”felles rettigheter” til land som en gruppe tradisjonelt har eid eller på annet sett bebodd eller brukt. Spørsmålet blir i hvilken grad slike kollektive rettigheter som faktisk ble vernet ved å etablere viltreservatet nå kan brukes til å beskytte beboerne mot flytting. Botswanas holding til dette er klar: ”Historien bak og motivasjonen for opprettelsen av CKGR er irrelevant og kan ikke godtas” (sakssøktets advokat, 14.07.04).

Denne rettssaken illustrerer en generell trend: muligheten for at jeger og sankersamfunn skal kunne utøve sitt levebrød bestemmes i stadig mindre grad av miljøets bærekraft og i større grad av betingelser fastsatt av nasjonalstater og transnasjonal økonomi (se Hitchcock 1996, Anderson and Ikeya 2001). Virkningene kan være direkte: jaktregulering, flyttedirektiv, eller indirekte: viltreduksjon ved inngjerding, veterinærforbud, kveghold. Fellesnevneren er tap av kontroll over territoriene.

Forholdet mellom jeger-sankersamfunn og staten som fastsetter rammebetingelsene, faller i stadig større grad under fellesbegrepet ”urfolk” slik dette har vokst fram i internasjonal rett (Niezen 2003, IWGIA 2004, Kenrick and Lewis 2004, Crawhall 2005). Dette er ingen ukontroversiell observasjon i Afrika. De som har lest tidsskriftet *Before Farming* kjenner til diskusjonen mellom Suzman (2002) og Corry (2003), og regjeringen i Botswana avviser konseptets relevanse i det store og hele. Denne artikkelen argumenterer for at en forståelse av urfolksrettigheter synliggjør noen viktige trekk ved forholdet mellom stat og minoritet som gjelder for mange minoriteter i Afrika, inkludert San-folket i Botswana. Denne forståelsen gir en undertekst, også når begrepet ”urfolk” ikke brukes formelt, og også når det blir avvist (Saugestad 2001 a, b, 2004).

2. Flytting i 2002 og rettssaken

Hendelsene som utløste rettslig reaksjon fant sted i januar og februar 2002. Dette var slutføringen av en prosess som begynte i 1997, da alle innbyggerne i Xade, den største bosettingen, fikk sine eiendeler pakket på lastebiler som deretter ble kjørt til den nye landsbyen New Xade vest for CKGR og Kaudwane sør for reservatet. I denne andre flytterunden ble vanntanker veltet, vannkraner forseglet og gjenværende sosiale tjenester trukket tilbake. Folk, husholdningsartikler, tepper, hytter, hunder og husdyr ble fraktet med lastebil til de nye bosettingsstedene.² Ironisk nok skjedde dette akkurat da det ble holdt en stor FN-konferanse i hovedstaden Gaborone med tema: "Peaceful and constructive group accommodation in situations involving minorities and indigenous peoples" (*Fredelig og konstruktiv tilrettelegging for grupper i situasjoner som involverer minoriteter og urfolk*)(UNCHR 2002).

Saken ble reist i all hast rett etter flyttingen i 2002. Drivkraft var organisasjonen First People of the Kalahari (FPK) og Botswana-avdelingen til Working Group of Indigenous Minorities in Southern Africa (WIMSA) sammen med et forhandlingsteam som ble etablert i forbindelse med den første flytterunden. Dette teamet besto av representanter fra hver bosetting, samt juridiske rådgivere. Midler ble stilt til rådighet av 'CKGR Legal Rights Support Coalition', en løs koalisjon bestående av nasjonale og internasjonale støtteorganisasjoner, og sekretariatet ble lagt til Ditshwanelo, Botswanas senter for menneskerettigheter. Forberedelsene hadde pågått i flere år, med registrering av saksøkere og kartlegging av tradisjonelt bruk av land. Rettssak som middel hadde man imidlertid villet vente med, da mange argumenterte for forhandlinger som en foretrukket strategi og bare ville ty til rettslige handlinger som siste utvei. Etter utkastelsen følte både saksøkere, FPK og deres juridiske rådgivere at de ikke lenger hadde noe valg. Da saken ble reist forventet man at den skulle kunne behandles og avsluttes innen ett år ("tidsnok for beboerne å komme seg hjem før neste regntid" som begynner i oktober/november). Kravet ble derfor formulert hovedsaklig med tanke på å gjenopprette grunnleggende tjenester.

---

² De offisielle tallene for 1997-flyttingen var 1 239 til New Xade, 500 til Kaudwane. Ikeya (2001: 199) anslår at av de 1 700 menneskene som bodde i CKGR på den tiden ble 1 130 flyttet mens 575 ble igjen. Tallene for 2002 var: 342 til New Xade, 179 til Kaudwane, 17 til Xere (en ny bosetting i Central District).

I april 2002 ble en søknad sendt til High Court i saken mellom Roy Sesana og 242 andre, saksøkerne, og statens advokat (*Attorney General*) "i hans egenskap som anerkjent agent for regjeringen i Republikken Botswana", den sakssøkte. Saken inneholder følgende punkter:

- Om det var ulovlig for regjeringen i Botswana å trekke tilbake grunnleggende og nødvendige tjenester for innbyggerne i viltreservatet i januar 2002.
- Om regjeringen har plikt til å gjenopprette tjenestene for innbyggerne
- Om innbyggerne hadde eiendomsrett til sitt land og ble frarøvet sin eiendom med makt og uten samtykke.
- Om regjeringens avslag på utstedelse av jaktkort til innbyggerne og å tillate dem å komme inn i CKGR er ulovlig og grunnlovsstridig³.

Saksøkernes holdning er at de har benyttet territoriet det gjelder uavbrutt i uminnelige tider og at de burde ha tilgang til statens tjenester på sine hjemmeområder. I henhold til kriterier fastlagt i ILO-konvensjon nr. 169 fra 1989, FNs utkast til deklarasjon om urfolksrettigheter og en rekke andre dokumenter, er innbyggerne i Central Kalahari et urfolk og skulle ha rett til bosetting.

Botswanas regjering mener seg ikke bundet av disse deklarasjonene. Fortsatt bosetting er uforenelig med bevaring av villdyrbestanden og utvikling av turisme fordi innbyggerne i stadig økende grad har innført ikke-fornybare aktiviteter, så som husdyr og jordbruk. Regjeringens uttrykte mål er å bringe levestandarden opp på samme nivå som ellers i landet, samt å unngå konflikter omkring landutnyttelse i CKGR (www.gov.bw/basarwa/background.html).

I sin *åpningsprosedyre* understreket saksøkers advokat det han anså som hovedtema i saken: retten til å velge.

Denne saken dreier seg om sakssøkers rett til å velge hvor og hvordan de skal leve. Den omhandler deres frihet til å selv bestemme når og hvor og i hvilket tempo de vil være sammen med resten av verden. Dette var den filosofien som lå til grunn for opprettelsen av reservatet, noe som Silberbauer vil vitne om.

---

³ Saken ble først avvist på grunn av tekniske feil, men ble så tillatt av ankedomstolen. Det oppsto forsinkelser på grunn av behov for å reise midler til finansiering av saken, som så endelig ble brakt for et panel bestående av tre dommere i High Court i juli 2004.

Det må ikke være en skjønnhetskonkurransse. Saken dreier seg ikke om det er til innbyggernes beste å forbli i CKGR eller bli flyttet, den gjelder ikke om de fører, kan føre eller burde føre et tradisjonelt liv som jegere og sankere. Den har ingenting å gjøre med om regjeringens politikk for integrering er klok, eller størrelsen på de beløpene som regjeringen har eller ikke har satt av til gjennomføring av en slik politikk.

Det handler om hvorvidt i kursen regjeringen har valgt er i tråd med loven og forfatningen. Hvor godt det enn er ment, har regjeringen utført handlingene på en lovlig og ordentlig måte?

Vi hevder at dette ikke er tilfelle.

Det er ikke overraskende at ettersom saken skrider fram, har den utviklet seg til en 'skjønnhetskonkurransse'. Et stort, internasjonalt mediekorps dekket saken de første par ukene, og forståelig nok benyttet sakssøktens hovedadvokat, Sidney Pilane, anledningen til å snakke om regjeringens gode intensjoner. Selv etter at det første reportasjeraset var over, er saken jevnlig blitt viet plass i den nasjonale pressen. Tendensen til blomstrende retorikk har tatt mye tid. Da retten ble hevet i september 2005 hadde den holdt på i 25 uker, og saken skal etter planen fortsette i februar 2006. Så langt har retten hørt alle vitnene fra sakssøkers side og har begynt på vitnene fra sakssøktens side, og det gjenstår 20 navn på regjeringens liste. Man forventet opprinnelig at saken skulle ta to til tre uker i Ghanzi med vitner for sakssøker og to uker ved High Court i Lobatse med vitner for sakssøkte. Når man nå ser tilbake, demonstrerer dette utrolig optimistiske og urealistiske anslaget over forventet tidsforbruk kanskje bedre enn noe annet hvor lite presidents det finnes og hvor uforutsigbar saken i virkeligheten er.

Usikkerheten er større enn vanlig, både omkring selve prosessen og hva resultatet blir. Botswana har et lovsystem hvor saker avgjøres på grunnlag av sedvanerett og presidents, men det finnes ingen presidents fra lignende saker i Botswana. Det finnes opplagte paralleller over grensene i Sør-Afrika. Her vant =Khomani-folket en enestående seier i 1999 da de fikk tilbake en stor del av Kgalgadi Transfrontier-parken, et område de var blitt utelukket fra i perioder mellom 1930- og 1960-tallet

(Chennells og du Toit 2004, =Khomani San .n.d.).⁴ =Khomani landkrav ble imidlertid løst ved forlik, noe som ikke ga tilstrekkelig pekepinn på hvor mye tid en rettslig prosess ville trenge. Så har vi også Richtersveld-saken, hvor man påberopte seg "urfolksrett". Selv om Sør Afrikas *Restitution Act* spilte en viktig rolle i rettens avgjørelse, ble dette også betraktet som en 'åpnet dør' for søknader om urfolks eierskap til land. Chan (2004:129) bemerker at "det gjenstår å se hvor stor påvirkning Richtersveld-eiendommen i Sør-Afrika får som presedens for andre land i Afrika sør for Sahara".

3. Tema på dagsordenen

Rettsaken er del av en mer omfattende debatt omkring San-folkets stilling i Botswana og hvordan deres borgerrettigheter blir ivarettatt og beskyttet. Både i forbindelse med rettsaken og i den offentlige debatten er det avvikende og konkurrerende framstillinger om hva som er og ikke er bra for San-folket. Noen av de viktigste aspektene kan oppsummeres slik:

- Fakta vedrørende flyttingen: var den frivillig?
- Begrunnelsene for flytting: økonomiske og økologiske vurderinger
- Forskjellige utviklingsmodeller: modernitetens ide.
- Forskjellige typer påvirkning utenfra .

3.1 I hvilken grad var flyttingen frivillig?

Regjeringen i Botswana hevder at flyttingen var frivillig. Det ble generelt ikke utøvet fysisk vold. Men en ekstremt fattig del av befolkningen ble stilt overfor et nådeløst valg. Man lot dem forstå at de som ble igjen ville bli forlatt: de ville ikke ha tilgang til vann, helsetjenester eller utdanning for sine barn. De som valgte å flytte ville få kompensasjon i form av penger, kveg, gode offentlige tjenester. Ditshwanelo (1996) bemerket i sin rapport før flyttingen at "de som drar, drar i sorg, de som blir, blir i sorg".

Med unntak av Xade, som ble fullstendig tømt i 1997, ble tjenester til de mindre bosettingene opprettholdt, og trusselen om kutt i tjenester ble ikke iverksatt før i

---

⁴ Juridiske rådgivere da saken ble forberedt var firmaet Chennells Albertyn, som hadde forhandlet frem en løsning for =Khomani folkets landkrav i Sør-Afrika i 1999.

2002. Men de ti årene etter at det ble besluttet å fryse all utvikling inne i reservatet (MCI 1986) førte til økt press, og innbyggerne i CLGR hadde i det store og hele ikke mye valg. .

En tidligere District Commissioner i Ghanzi innkalt som vitne, hevdet i sin forklaring om 1997-flyttingen fra Xade at beboerne der syntes at livet var uutholdelig og at de ville flytte. Som bevis siterte han et brev fra en viss Kuela Kiema, skrevet i 1995 på vegne av Xade-samfunnets innbyggere. Brevet uttrykte bekymring over forholdene i Xade og sa at størstedelen av folket hadde godtatt regjeringens plan om å flytte dem ut av CKGR (*Mmegi* 18.08.05).

Nå hadde det seg slik at Kuela Kiema, senere student ved Universitetet i Namibia, kommenterte det samme brevet under et seminar i Tromsø i november 2001. Han tolkning var en annen. Han fortalte hvordan Xade-samfunnet var blitt forfulgt, om plaging på skolen hvor han fikk høre at "dere Masarva, dere skulle flytte ut av reservatet". Etter mange års forfølgelse, hadde han kommet fram til den konklusjonen at presset var overveldende og at samfunnet bare ville få være i fred hvis de godtok flytting.

Jeg bestemte meg for å gjøre noe for å redde folket mitt. Jeg tok den endelige bestemmelsen mot min vilje. Jeg analyserte situasjonen og tok en bestemmelse om å redde de arme sjelene fra videre tortur. Likte jeg den avgjørelsen? Ikke i det hele tatt! Det var psykisk smerte som tvang meg til å ta denne avgjørelsen.

Hva gikk avgjørelsen ut på? Det var så enkelt som å slutte seg til fienden (regjeringen) og tale deres språk, overbevise alle (folket mitt) at det som regjeringen sa var meget viktig for oss, San-folket.

Hva med landrettighetene? Selvfølgelig var det ikke og er det ikke min hensikt å gi opp vårt moderland uten samtykke. Jeg kommer aldri så lenge jeg lever til å innrømme at vi flyttet fra landet vårt frivillig. Når som helst når forholdene tillater det, vil jeg alltid stille meg skulder ved skulder med de som kjemper for vårt land, fordi det var smerte og fortvilelse som tvang meg til å vende det

døve øret til FPKs forsøk på å kjempe for vårt land. [Dette skjedde i begynnelsen av FPKs kampanje.]

Jeg skrev et brev og sendte det til distriktskommisjæren. Jeg ga uttrykk for at vi ønsket å flytte fra viltreservatet fordi vi ville ha kveg fra regjeringen, god helse, utdanning og andre sosiale tjenester. Distriktskommisjæren var overlykkelig. Han ringte oss og takket oss for at vi hadde tatt et slikt klokt valg.

Jeg vant kampen... ja, jeg var vinneren, som vant ved å drepe vårt folks sjel. Jeg vant ved å miste mitt land, min eneste arv fra mine forfedre. Jeg vant mot min vilje (kommentarer fra framlegget, se også Kiema 2001), <http://www.uit.no/ssweb/forum/>).

Den samme opplevelsen av nådeløst press kan merkes i vitneforklaringene om hvordan de opplevde hendelsene rundt flyttingen i 2002. Vitnemålene viser helt klart at maktdemonstrasjonen i form av et stort antall kjøretøy og uniformert personale opplevdes som overveldende. De sier at "vi ble kommandert til å flytte, vi ble ikke spurt" og flere av dem brukte formuleringen "vi oppga alt håp".

Formålet med vitneforklaringer er å få fram fakta i henhold til forhåndsdefinerte prosedyrer. Hensikten med krysseksaminering er å stille spørsmål rundt de samme fakta. Mulighetene til å så tvil er mange når vitnene er analfabeter og snakker et språk med fire klikklyder som det ikke finnes noe tegn for i det latinske alfabetet, og når tradisjonene deres avviker fra resten av samfunnet på en lang rekke områder. For å nevne et par eksempel: Navn ble ofte nedtegnet av advokater og byråkrater uten språkbakgrunn, og stavemåten ble derved svært forskjellig. Det ble brukt mye tid på å finne den mest korrekte versjonen. Fødested var et annet vanskelig tema. Ofte måtte utstedere av identitetsbevis (*Omang*) etter uavhengigheten (i 1966) gjette både fødselsdato og fødested. Det er ikke umulig at en embedsperson skrev ned den nærmeste kjente bosettingen som fødested (selv om det kunne være utenfor reservatet) i stedet for et sted med et lokalt, og ofte vanskelig uttalbart, navn. Slike unøyaktigheter var av liten betydning helt til de ble et stridstema under rettssaken.

Mange av vitneforklaringene beskriver hvordan flytteprosessen skapte splittelser innenfor familier. Man tok kontakt med familiemedlemmene hver for seg, og hvis en av dem samtykket, ble dette brukt som pressmiddel mot de andre. Ektefeller ble tatt hver for seg, ikke som par, og fikk tilbud om individuelle flytteavtaler. Kvinner ble fortalt at deres samboerskap ikke var anerkjent under Tswana-systemet fordi de "ikke bar giftering", og de burde flytte på egen hånd. Barn ble fortalt at de hadde krav på kompensasjon og stønader og ikke burde vente på sine foreldre. Et vitne ga en levende beskrivelse av hvordan hans barn var blitt overtalt av myndighetene til å gå og be sin mor om å gi dem sin *Omang*. "Barna gjorde dette fordi de så at politiet nå gikk inn i hyttene og begynte å fjerne eiendeler. . Så da snakket barna med sin mor om å gi dem sitt identitetskort slik at de kunne flytte og unngå mer kamp"

Disse tilfellene er eksempler på motstand mot flytting. Selv om det er opplagt, er det også viktig å erkjenne at i 1997, og tildels også i 2002, fantes det folk som oppriktig ønsket å flytte. San fra Central Kalahari kan ikke forventes å være mer ensartet enn andre befolkningsgrupper i sine ønsker for seg selv og sine familier. Det kan også være, som noen har hevdet, at flytting til et sted med rent vann og lett tilgang til helsetjenester og skole var mer attraktivt for kvinner enn menn, og at det noen menn anså som innblanding i familieanliggender og "luring" av kvinner, faktisk gjenspeilet en reell uenighet innenfor enkelte familier. For å få svar på dette spørsmålet, måtte disse kvinnene intervjues. På den andre siden finnes det ingen indikasjon på en slik splittelse mellom kjønn blant sakssøkerne, hvor 61 % var kvinner.

3.2 Begrunnelser for flytting

De faktiske kostnadene forbundet med tjenesteytelser overfor mindre grupper bosatt i fjerne strøk med dårlig veiforbindelse gir grunn til bekymring. Et Remote Area Development Programme (utviklingsprogram for utkantstrøk) tilbyr tjenester til mindre befolkningsgrupper i mer fjerntliggende deler av landet enn standard bosettingspolitikk gir rom for. Tjenesteytelse innenfor CKGR er dyrt, det er det ingen tvil om. Men det tjenestenivået som var tilgjengelig, spesielt etter flyttingen i 1997, var svært begrenset (vann, mat rasjoner, besøk av mobil helseklinikk, transport av skolebarn til internat utenfor reservatet). Innbyggerne i CKGR hadde en *de facto*-forståelse av at de måtte flytte ut av reservatet for å kunne få full utdannelse eller arbeid. I løpet av årene , valgte mange å flytte ut av Central Kalahari for å få

muligheter som ikke var tilgjengelig innenfor reservatet. Argumentet nå er imidlertid at det er nettopp det å kunne *velge* som er fratatt innbyggerne. Det ville vært mulig å opprettholde tjenestene i CKGR i svært lang tid for midlene brukt på infrastruktur i forbindelse med de nye bosettingene, samt kompensasjon, sosialtjenester og rettssaken. Tilbud fra givere om å dekke kostnadene for slike tjenester, senest fra den Europeiske Union, er blitt avvist. Økonomi er imidlertid ikke lenger et hovedpoeng.

Større betydning har spørsmålet om sameksistens mellom dyreliv og mennesker er mulig. Dels refereres det her til lovverket, formulert meget enkelt: Det er et viltreservat, og folk har ikke lov til å bo i et viltreservat. En mer grunnleggende debatt er fokusert på bæreevnen til reservatet. Denne innfallsvinkelen har tatt brorparten av tiden så langt, hvor de to ekspertvitnene på økologi står mot hverandre.

Sakssøkerne hevder at de har levd i sameksistens med naturen på en bærekraftig måte i uminnelige tider. . Arthur Albertson, deres ekspertvitne, konkluderer med at det ikke finnes noe vitenskapelig bevis på at noen dyrearter har gått tilbake, eller er i ferd med å gå tilbake på grunn av bosettingene innenfor reservatet. CKGRs viltbestand påvirkes hovedsaklig av nedbør og vandring mellom reservatet og nærliggende områder. (Albertson 2001a & b, vitneforklaring i retten). Hans observasjoner når det gjelder tradisjonelle territorier og administrasjon av naturvern viser at:

- CKGR-samfunnene holder til på klart avgrensede tradisjonelle områder som omfatter alle naturressurser de trenger for å dekke sine langsiktige behov. Disse territoriene er som sådan økologisk og økonomisk selvforsynte enheter, hvor beboerne besitter inngående kunnskap om lokal fauna og flora
- Innenfor sine tradisjonelle territorier benytter beboerne seg av meget sammensatte og fleksible strategier når det gjelder bærekraftig bruk av land. Denne strategien har vært svært vellykket gjennom mange generasjoner – selv i tørketider – uten å skade økosystemet de er avhengige av.

Det har vært vanskelig for sakssøktets forsvarer å imøtegå Albertsons observasjoner, fordi det ikke finnes lignende rapporter fra CKGR med alternative

konklusjoner. Mye av krysseksamineringen gikk derfor på Albertsons kvalifikasjoner, som man hevdet var utilstrekkelige, og på mulige svakheter i hans vitenskapelige metoder, ikke på fremlagte fakta (Albertson har eksamener i zoologi, botanikk og viltforvaltning).

Kathleen Alexander, sakssøktes ekspertvitne, har derimot en PhD i veterinærmedisin og en imponerende liste over vitenskapelige publikasjoner om sykdommer hos dyr. Forskning fra CKGR har hun imidlertid ikke. Alexanders vitneforklaring (hun er ikke blitt krysseksaminert ennå) har så langt dreid seg om forstyrrelsesfaktorer, spesielt faren for overføring av sykdom fra husdyr til ville dyr og det derav følgende behovet for å unngå husdyrhold og begrense menneskelige inngrep in nasjonalparker og viltreservat.

Regjeringens påstand er at de ikke har utvist tradisjonelle jegere og sankere, fordi de sluttet med jakt og sanking som livsgrunnlag for flere tiår siden. Deres nåværende praksis med jordbruk og husdyr utgjør en trussel for viltbestanden, og slike aktiviteter burde flyttes utenfor reservatet. Saken vil uansett ikke bli løst gjennom enighet om nyanser i utviklingen av viltbestandens biomasse eller sykdomsoverføring. Det er helt klart at en eventuell tillatelse til å vende tilbake til CKGR, enten dette skjer gjennom en forhandlet avtale eller rettsavgjørelse i sakssøkernes favør, vil være strengt regulert. .

Ironisk nok eksisterer det allerede en slik plan. En "Third Draft Management Plan" ble laget av The Department of Wildlife and National Parks i 2001 basert på konsultasjoner med innbyggerne i Central Kalahari og FPK. Denne planen introduserer begrepet "Community Use Zones" (Soner til bruk for lokalsamfunnet) og er beregnet på at Sans bruk av sine tradisjonelle territorier skal ivareta to hensyn: 1) bevare økosystemer og fremme biologisk variasjon, og 2) sikre innbyggerne i CKGR sosio-økonomisk levedyktighet. Kun de mest bærekraftige typene jakt, sanking og jordbruksmetoder skulle tillates innenfor CUZ. Planen ble ferdig i 2001 og godkjent av de relevante distriktsrådene (Ghanzi og Kweneng), men ble erstattet med en "Draft Final" etter flyttingene i 2002, hvor omfanget av lokal deltagelse var drastisk redusert. .

Det mest grunnleggende, og mest omstridte temaet, urfolksrettigheter, løses ikke ved grundig dokumentasjon av bærekraften i tradisjonelt bruk av land. Det er imidlertid ikke blitt bestridt at San har bodd i området nå kjent som Central Kalahari i uminnelig tid, og man kan legge til at det ville være svært vanskelig å finne vitenskapelig belegg for noe annet.

3.3 Et spørsmål om verdi: modernitetens ide.

Det nedarvede historiske forholdet mellom dominante Tswana-grupper og underordnede San er en nøkkertil å forstå den nåværende situasjonen i Botswana. Mens mange europeere i beste van der Post tradisjon fremdeles ser på buskmenn som de siste representantene for verdier og livsstil som forlengst er gått tapt i den vestlige verden, og betrakter dem med en blanding av nysgjerrighet og nostalgi, vil den gjennomsnittelige Botswana se på Buskmenn som en levning fra en ikke så fjern fortid der livet var hardt og vanskelig med få materielle goder, et liv de ønsker å distansere seg fra.

Viktige verdier i det Botswanske samfunn er forbundet med den sosiale orden man finner i landsbylivet, og dette har forsterket det stadig gjentatte argumentet at Basarwaene burde gi avkall på sitt nomadiske liv og slå seg ned, det vil si bli mer siviliserte. Nasjonsoppbyggingen etter kolonitiden styrket flertallets hegemoni. I det geo-politiske klimaet på 1960- og 70-tallet, og omringet av apartheid-naboer som de var, ble kulturelle forskjeller fordømt som utrykk for stammekultur og en trussel for oppbyggingen av en moderne, enhetlig stat.

Nåværende utviklingspolitikk gjentar marginaliseringen av San-folket på en annen måte (Nthomang 2004). Den grove diskrimineringen fra kolonitiden, da San ikke ble regnet med som en del av samfunnet, er historie. Men de oppfattes fortsatt som et folk fra fortiden, med en levemåte som det ikke er tid eller rom for i et moderne utviklet samfunn. De blir i stor grad beskrevet ut fra hva de *ikke* er. Det distriktsutviklingsprogrammet som er mest direkte rettet mot San-folkets situasjon er et "Remote Area Development Programme" som definerer målgruppen som de som bor *utenfor* landsbyer, *ikke* snakker Setswana, *mangler* tilgang på vann, land, husdyr

og *ikke har* en hierarkisk politisk organisasjon – med andre ord en katalog over sosiale problemer – i stedet for å anerkjenne de sterke sidene ved den kulturen de faktisk har. Det er et program som skaper sosialklienter, ikke selvstendighet (Saugestad 2001a).

Flyttingen fra viltreservatet passer inn i Botswanas visjon som en moderne, framgangsrik og enhetlig stat der jegere og sankere ikke har noen plass. Flyttingen er i overensstemmelse med en utviklingsmodell som oppriktig ønsker å "forbedre sine borgeres liv" som sitert i innledningen, men som også hevder at den vet best hva som er bra for dem.

Flyttingen av Basarwa fra Central Kalahari Game Reserve var *kun motivert av regjeringens ønske om å bedre deres livssituasjon*. Så lenge Basarwaene ble i viltreservatet, var det ikke mulig å tilby dem helse, vannforsyning og andre sosiale goder som andre borgere nyter godt av. Det å være bosatt inne i viltreservatet *begrenset Basarwaene til en stereotyp jeger-sanker livsstil som ikke er bærekraftig og heller ikke møter deres langsiktige behov* (Uttalelse til FNs arbeidsgruppe for minoriteter gjengitt i *Gazette* 10.03.04, uthevelse tilføyd)

Utviklingsmodeller som legger til rette for variasjon i utviklingsforløp er imidlertid nå blitt så vanlig at UNDPs *Human Development Report 2004* satte følgende erklæring på omslaget sitt:

Å imøtekomme menneskers behov for å bli inkludert i samfunnet med respekt for deres etnisitet, religion og språk, krever mer enn demokrati og likefordeling. Det trenges også en flerkulturell politikk som erkjenner forskjeller, fremmer variasjon og støtter kulturell frihet... – slik at alle mennesker kan velge å være slik de er. (UNDP 2004)

Den internasjonale urfolksbevegelsen er en representant for denne generelle trenden. Den fokuserer mer på juridiske tema og er derfor mer kontroversiell enn de generelle argumentene for flerkulturalitet. Framveksten av urfolksorganisasjoner i

Botswana, som vi ser eksempel på i saken om CKGR, er ett uttrykk for denne globale utviklingen. Man kan godt mislike den, men den kan ikke ignoreres.

3.4 Påvirkning utenfra

Med dette er vi kommet fram til et siste poeng, effekten av påvirkning utenfra. Regjeringen i Botswana merker seg med sterk irritasjon (og helt korrekt) at ingen rettssak ville funnet sted hvis det ikke var for den internasjonale støtten. Da sakssøkerne sist ba om utsettelse for å søke om flere midler fra Europa, kunne motpartens advokat ikke skjule sin indignasjon: "Vi vil ikke ha noe av at Europa blander seg inn og forteller oss hva vi skal eller ikke skal gjøre. Vi er krenket av deres innblanding i våre affærer. De skulle la oss være i fred." (*Mmegi* 26.08.05). Påvirkning utenfra har imidlertid tatt to forskjellige retninger, og det er ulike syn på hvor grensen går mellom berettiget engasjement og utilbørlig innblanding. Den ene retningen motiveres av menneskeretts- og urfolksspørsmål. Den andre er mer opptatt av diamanters rolle.

Diamantene

Diamanter er ikke et tema i rettssaken. Likevel baseres Survival Internationals kampanje mot flytting fra CKGR på at diamanter er årsak til flytting, og oppfordrer til internasjonal boikott. Deres pressemeldinger sier jevnlig at

Botswanas regjering har forsøkt å fordrive Gana og Gwi buskmenn fra sine forfedres land i Central Kalahari viltreservat siden 1980-tallet da diamanter ble oppdaget i området. En mengde utvinningstillatelser ble utstedt få dager etter at buskmennene var kastet ut i 2002. (08.10.05).

Regjeringen hevder at det ikke finnes planer om gruvedrift etter diamanter inne i CKGR, siden det eneste kjente mineralfunnet – Gope-feltet – ikke kan drives lønnsomt. Reservatet ligger imidlertid mellom to av de største diamantgruvene i verden: Orapa i øst og Jawaneng i vest, og SI (2004) har offentliggjort bevis på at utvinningen har økt etter 2002-flyttingen. Det er meget sannsynlig at lønnsomme funn vil bli gjort, og om så skjer, er det like sannsynlig at staten, via sitt selskap Debswana, som er knyttet til de Beers, vil åpne for gruvedrift (Good 2003). Spørsmålet er, spiller det noen rolle? Ingen har lagt fram noen overbevisende

forklaring på hvorfor myndighetene skulle tømme 52 000 km² for bosetting for å drive gruvedrift på en eller to av disse kvadratkilometrene. Når man tar størrelsen på reservatet i betraktning, ville en liten sankerbefolkning bare utgjøre en mindre ulempe. I tillegg sier sakssøkerne at de ikke ville ha noe imot gruvedrift "så lenge det gir arbeid til barna våre". Dyrelivet kan imidlertid bli svært skadelidende av gruvedrift og veitransport.

"Bloddiamant"-kampanjen er en av de største gåtene i hele SI-operasjonen, og har enorm påvirkning på en sak den ikke er en del av. Den har et tvilsomt empirisk grunnlag, ikke i antakelsen at framtidig gruvedrift kan bli iverksatt, men i identifisering av dette som drivkraften bak statens flyttepolitikk, og den mer generelle politikken overfor San-folket. Dette argumentet trekker oppmerksomheten bort fra det grunnleggende problemet: en autoritær og nedlatende utviklingsmodell som setter livsstilen foretrukket av flertallet opp som nasjonal norm. FNs spesialrapportør for urfolk, Rodolfo Stavenhagen, har advart mot den måten media har kastet seg over denne kampanjen på: "San-folkets interesse er ikke best tjent av en offentlig debatt mellom en privat organisasjon basert i London og et internasjonalt gruveselskap." (08.08.05/Reuters).

Urfolksrettigheter og menneskerettigheter

Det finnes andre prosedyrer for internasjonalt engasjement som er mindre konfrontasjonspreget og som sannsynligvis vil utøve større påvirkning i det lange løp. Eksempler på slike er innlemming av afrikas urfolk i FN-systemet og spirende nettverk hvor urfolk samarbeider seg imellom.⁵ Et annet eksempel på "konstruktivt engasjement" er den svenske "Right Livelihood Award 2005" som gikk til "The First People of the Kalahari og Roy Sesana, "... for resolutt motstand mot utkasting fra sine forfedres land. Og for å hevde retten til sin tradisjonelle livsstil." <http://www.rightlivelihood.org/recipe/2005/first-people-of-the-kalahari-roy-sesana.htm>. Dette er en bemerkelsesverdig pris i seg selv, og en interessant bivirkning har vært noen positive innslag i opinionen i Botswana.

---

⁵ Eksempelvis støtte til First People of the Kalahari kanalisert gjennom Samerådet (Borchgrevink 2005)

En av de viktigste dokumentene så langt er rapporten fra 'African Commission's Working Group of Experts on Indigenous Populations/communities' som ble vedtatt i 2003. Rapporten uttrykker følgende:

Artikkel 20 og 22 i 'African Charter' (Afrika-pakten) understreker at alle mennesker har livets rett og krav på sosial, økonomisk og kulturell utvikling i henhold til eget valg og i samsvar med sin egen identitet. Slike grunnleggende fellesrettigheter blir i stor utstrekning nektet urbefolkningen. (ACHPR2005: 107)

I likhet med andre slike dokumenter, tar det lang tid før virkningene kommer, og de er vanskelige å måle. Men godkjenningen av rapporten gjør den til et instrument som kan kaste lys over situasjonen for urfolk i Afrika. Rapporten kan brukes til lobbyvirksomhet overfor afrikanske regjeringer for å bli anerkjent som urfolk, og få tatt opp menneskerettsspørsmål og deres spesielle behov. Medlemmer av arbeidsgruppen besøkte Botswana i juni 2005, og deres rapport vil ha stor betydning når den kommer.

Konklusjon

Uansett hvilken betydning internasjonal oppmerksomhet måtte ha, må løsningen søkes innenfor Botswanas egne grenser. Den pågående rettssaken vil gi resultater på to nivå: Saken kan vinnes – eller den kan tapes. Men det er også en opinion og populær støtte som kan vinnes – eller tapes. Så langt har Survival Internationals kampanje hatt en negativ effekt, ikke bare på regjeringen, men også på folk flest i Botswana, som – til forskjell fra det internasjonale publikum – kan sjekke presseuttalelser mot virkeligheten. Dette bestrider ikke alvoret i konfrontasjonene mellom demonstranter og politi, men stiller spørsmål ved om "etnisk utrensning" og "folkemord" er en riktig beskrivelse av hva som foregår.

Skriftlig materiale om San/Buskmenn/Basarwa har i århundrer blitt dominert av utenforståendes oppfatninger, som har beveget seg fra avsky til det eksotiske og essensialiserende, (Skotnes 1996) fram til vår tids moteord om 'rettighetsbaserte' tilnærminger. Lokalpressen har gjennomgående hatt en tendens til å ignorere San-folkets situasjon hvis det ikke har oppstått en konflikt som de kunne skrive om. Rettssaken har fått medias oppmerksomhet, og dekningen har derfor vært relativt

omfattende, men dog basert på rene referat. Kommentarer har vært temmelig stereotyp, med hentydninger til "annerledeshet" og avvik fra "den normale" Tswana-tilværelsen. Plutselig dukket det opp noen kommentarer om "Right Livelihood Award" (f.eks. Mmegi 11.10.05) som beskriver Sesana og andre sakssøkere som vanlige personer som står fram med sin egen historie og individualitet. Hvis en slik endring i måten San omtales på kan opprettholdes, er mye vunnet, uansett hvilket utfall selve rettssaken får. For å "bedre deres liv" må mange stemmer, mange *Voices of the San* (Le Roux and White 2004), bli hørt. Det finnes ingen annen måte.

Noen relevante nettsteder

Rettssaken har fått stor mediedekning, noe som demonstreres av den betydelige investeringen i GOBs hjemmeside (www.gov.bw). Denne er opprettet for å berolige et internasjonalt publikum, som ellers blir høylydt informert av den London-baserte, private organisasjonen Survival International (www.survival-international.org) på deres hjemmeside, ved jevnlig pressemedlinger og via e-post. Lokale støtteorganisasjoner har også gjort sine meninger kjent, så som Ditshwanelo, Botswabna senter for menneskerettigheter, (www.ditshwanolo.org.bw) og Working Group of Indigenous Minorities in Southern Africa (WIMSA) (www.san.org.za). Spesielt interesserte kan også følge avisdekningen i perioder når retten er satt gjennom for eksempel regjeringens talsorgan *Daily News* (www.gov.bw - gå til Recent News) eller en av de uavhengige avisene, f.eks. *Mmegi* (www.mmegi.bw).

Referanser

- ACHPR – African Commission on Human and Peoples' Rights 2005:
Report of the African Commission's Working Group of Experts on Indigenous Populations/Communities. Copenhagen: IWGIA
- Albertson, Arthur 2001a
 Territoriality and land-use in surveyed traditional territories of the Central Kalahari Game Reserve. Consultancy report. First People of the Kalahari
- _____ 2001b
 Updated report: Traditional Territories and Land-use in the Central Kalahari Game Reserve. Consultancy report. First People of the Kalahari
- Anderson, David and Kazunobu Ikeya (eds) 2001
Parks, Property and Power: Managing Hunting Practice and Identity within State Policy Regimes. Osaka: Senri Ethnological Studies no. 59
- Bishop, Krystina 1998
 "Squatters on Their Own Land" *Comparative and International Law Journal of South Africa*, Vol 21, pp92-121
- Borchgrevink, Axel 2005:
 'Indigenous to Indigenous' Development Cooperation: Review of the Saami Council Projects in Africa. Oslo: The Norwegian Institute of International Affairs.
- Chan, T.M. 2004
 "The Richtersveld Challenge: South Africa Finally Adopts Aboriginal Title. In Vinding and Hitchcock (eds)
- Chennells, Roger and Aymone du Toit 2004
 "The Rights of Indigenous Peoples in South Africa." In Vinding and Hitchcock (eds)
- Corry, Stephen 2003
 "Bushmen – the final solution and blaming the messenger." *Before Farming* 2003 no 2
- Crawhall, Nigel 2005:
 African Hunter-Gatherers: Threats and Opportunities for Biodiversity Knowledge Maintenance. Manuscript
- Ditshwanelo/Botswana Centre of Human Rights 1996
 When will this moving stop. Report
- Good, Ken 2003
Bushmen and Diamonds, (Un)Civil Society in Botswana. Uppsala: Nordic Africa Institute, Discussion paper 23
- Hitchcock, Robert 1996:
Kalahari Communities: Bushmen and the Politics of the Environment in Southern Africa. Copenhagen: International Work Group for Indigenous Affairs (IWGIA) Document no 79.
- IPACC 2005:
 Information leaflet
- IWGIA - International Work Group for Indigenous Affairs 2004
The Indigenous World 2004. Copenhagen.
- =Khomani San n.d.:
 From Footnotes to Footprints. The Story of the landclaim of the =Khomani San. Booklet.
- Le Roux, Willemien and Alison White (eds) 2004

- Voices of the San*. Cape Town: Kwela Books.
- MCI – Ministry of Commerce and Industry 1986:
Circular no. 1, 1986
- Minde, Henry 1996:
“The Making of an International Movement of Indigenous Peoples”
Scandinavian Journal of History 3(21)
- Niezen, Ronald 2003:
The Origins of Indigenism. University of California Press: Berkeley
- Nthomang, Keitseope 2004:
“Relentless colonialism: the case of the Remote Area Development Programme (RADP) and the Basarwa in Botswana” *Journal of Modern African Studies* 43(3)
- Saugestad, Sidsel 2001a:
The Inconvenient Indigenous. Remote Area Development, Donor Assistance and the First People of the Kalahari. Uppsala: Nordic Africa Institute.
- _____ 2001b:
“Indigenous Peoples in Africa, ‘First Peoples’ or ‘Marginalised Minorities’ ?” in A. Barnard and J. Kenrick (ed) *Africa’s Indigenous Peoples: ‘First Peoples’ or ‘Marginalised Minorities’?* Centre of African Studies, University of Edinburgh.
- _____ 2004:
“The Indigenous Peoples of Southern Africa: An Overview.” In Vinding and Hitchcock (eds)
- SI – Survival International 2004
Bushmen aren’t forever. Botswana: diamonds in the Central Kalahari Game Reserve and the eviction of Bushmen. MS
- Silberbauer, George 1965:
Report to the Government of Bechuanaland on the Bushman Survey.
Gaberones: Bechuanaland Government.
- Skotnes, Pippa (ed), 1996:
Miscast. Negotiating the Presence of the Bushmen. University of Cape Town Press: Cape Town.
- Suzman, James 2002:
“Kalahari conundrums: relocation, resistance and international support in the Central Kalahari Botswana”. *Before Farming* 2002, no. 3-4
- UNCHR - United Nations Commission on Human Rights 2002:
Multiculturalism in Africa: Peaceful and Constructive Group Accommodation in Situations involving Minorities and Indigenous Peoples.
E/CN.4/Sub.2/AC.4/2002/4.
- Vinding, Diana and Robert Hitchcock (eds) 2004
Indigenous Peoples’ Rights in Southern Africa. Copenhagen: IWGIA
Document No. 110
- WIMSA - Working Group of Indigenous Minorities in Southern Africa 2004:
Report on Activities April 2003 to March 2004. Windhoek: WIMSA